

РЕД, ХАОС, УПРАВЛЕНИЕ

д-р Боряна Илиева

СА „Д. А. Ценов” Свищов

Abstract: The accent is on the necessity to rethink the chaos as having considerable potential for the realization of unusual management practices. The crisis in the value system is a factor that causes disorder and the permanent values presume order. The article examines the relation between the social system and the natural environment, some management models in the aspect of the following categories: order, chaos, management, individualism and holism.

Key words: Order, chaos, management, individualism, holism, values, value system.

Въпросът за реда и хаоса ангажира вниманието не само на науката, но е значим и за социалната практика, защото според Збигнев Бжежински в началото на новото столетие светът навлиза в глобален безпорядък, става неуправляем, извън контрол е „...живеем в свят много различен от онзи, който сме започнали да разбираме и в момента когато нашето разбиране се приспособи към новата реалност, светът вероятно ще стане още по- различно драстичен.”¹ Но в обществото текат процеси, които привидно имат хаотичен характер, а под повърхността се разкрива порядък и обратното, което от своя страна предполага разбиране и прецизиране на управлението им. Динамиката на обществения живот създава усещането у хората, че хаосът излиза на преден план и отстъпва на подредеността. Факт е, че днешните социални процеси протичат в накъсания от равновесието хаос. Редуват се модели на стабилност и кризи съпътствани от специфични и конкретни управленски действия, което всъщност е характеристика на социалния живот повече от едно столетие.

В конкретния случай интересът не се свежда до детайлно изясняване на категориите хаос, ред, управление, а по-скоро до необходимостта на хаоса да се гледа като на нормално състояние, на реда като на изключение, и оттук, управлението в условия на хаос да се осмисля като естествен процес, като правило. Историята на човечеството е съвкупност от устойчивост и безпорядък, спадове и растеж, оптимизъм и песимизъм, от етническо, религиозно, политическо противоборство и единение. Всяка нова идея идва в името на равновесието, правилата и общественото спокойствие. **Гледана през оптиката на съвременето, фразата нов ред се разчита като изчерпване на потенциала на стария ред, или неговото съзнателно разрушаване (осъзната безперспективност, промяна в средата, неактуална цел и пр.).** Времевата дистанция между двете състояния на равновесие, на ред и правила, отваря ниша в социалното пространство (икономическо, политическо, духовно) за проявление на хаоса. Но и при двете състояния се реализират специфични управленски практики. В единия случай се предприемат действия за поддържане на хармонията, а в другия – за излизане от хаоса.

¹ Бжежински, Зб., Извън контрол. Глобален безпорядък в навечерието на XXI век, С/1994г. с. 7-8

Боряна Илиева

Категориалният апарат на всяко знание е ключ към осмисляне и разбиране на реалността, която то изследва. Категориите ред, хаос и управление концентрират в себе си богато съдържание, многообразие от мисли и интерпретации, в които светът е систематизиран, ориентиран, структуриран. В културното развитие на човечеството тези три опорни точки са имали конкретни параметри, а обществената мисъл ги е актуализирала в съответствие с обстоятелствата. Познаването на тези общи същности, особено в днешните динамични условия, позволява осмислянето на социалните събития, тяхното характеризирание и разкриване на тенденциите с оглед на тяхното регулиране и насочване.

ХАОСЪТ

Идеята за реда и хаоса тръгва още от Античността и съпътства цялата човешка мисловност, но е особено популярна и актуална през последните десетилетия, от една страна като резултат от направените научни открития, от друга, поради динамиката на социалните събития и компресията на процесите във времето.

Хезиод изказва мнението си за хаоса в Теогония (VIII в. пр. н.е.) и смята, че той съществува наред с неидентифицираното състояние на света. От това далечно време е и разбирането, че „в началото съществува само вечния и безкрайнен хаос – безкрайното тъмно пространство, изпълнено с творческа сила и божествен кълн...”² За Публий Овидий Назон светът е неформена маса от елементи, но външна сила оформя реда. Хаосът и днес се схваща като **неподреденост** в света.³ В съвременната наука и във всекидневния език често се употребяват думи като „неопределеност”, „непредсказуемост” и се свързват с Теорията за хаоса от втората половина на XX век създадена от Едуард Лоренц. И въпреки, че тези теоретични постановки и в науката, и в ежедневно мислене кореспондират повече с физика, математика и механика, реално тази категория „работи” ефективно при анализиране на процеси и явления от политическата, икономическата и екологичната сфера. Теорията за хаоса обяснява поведението на елементите в динамична система и по конкретно, чувствителността на тези елементи към първоначалните условия. Очевидно хаосът е израз на нестабилността, а признаците за неговата глобалност вече не подлежат на съмнение. Светът става все по-трудно прогнозируем, което прави бъдещето неизвестно. Още повече, че с тези темпове на социални промени все повече се утвърждава идеята за хаоса като естествено състояние на социалните структури, а редът е само отрязък от време, който го ограничава. Участниците в социалната общност нарастват, отношенията и връзките се усложняват, което води мисълта към извода, че познаването на теорията на хаоса би превърнало дългосрочните прогнози относно бъдещето на човечеството в по-приемливи и надеждни. Но всъщност така ли е? В „Пътят към робството” Фридрих Хайек отбелязва, че съвременните събития се отличават от историческите, защото не знаем накъде ни водят „не е така със съвременната, текущата история, която е устремена към неизвестността и чиито последици ние никога не можем да предвидим”.⁴ А

² Хронологична енциклопедия на света, т. I, стр. 80

³ В речници и енциклопедии хаосът се обяснява като безформена, неорганизирана материя, като безредие, безпорядък, обърканост, чиято първичност е предпоставена.

⁴ **Върбанов, И., Хайек, Фридрих** – за епистемологията и методологията на социалните науки, сп. Диалог бр. 1/2002г., с.27

Боряна Илиева

според И. Пригожин безпорядъкът, т.е. хаосът може да е „по-богат” на възможности за събития. Но за човека смесицата от стабилност и нестабилност затруднява предвидимостта на бъдещите събития. Неравновесното състояние не само може да поведе в двете посоки (порядък – безпорядък), но в него съществуват условия за възникване на уникални събития.⁵ Несериозно би било да се гледа на хаоса като на абсолютен безпорядък (вероятно има причина физици и математици зад хаоса да съзират свършен ред), като на необратим процес. По-полезно би било разбирането му като шанс, възможност, предпоставка за сигурност, стабилност. Вероятно в тази посока можем да разчетем позицията на Хайек, който е „...привърженик на идеята за спонтанното възникване, функциониране и развитие на човека, цивилизацията и нейните институции.”⁶

Пред научната мисъл ангажиращо стои въпросът за хаоса в социалната сфера, защото свободният човешки избор е в състояние да задълбочи ентропията в пазари, екосистеми, финансови системи. За състоянието на съвременния свят Фром казва: „...цялата наша система се намира в състояние на сериозна загуба на равновесието си, а определена част от нея като че ли е изгубила своите регенеративни сили и възможностите си за адаптация.”⁷

И въпреки наложилото се преобладава негативно осмисляне на хаоса, той има своите предимства. Хаосът помага на системите да хармонизират взаимодействието си със средата. В хаотичната система се търсят и намират решения. В хаоса понякога дори незначителен потенциал може да се окаже достатъчен за постигане на цел. Хаотичните системи са по-устойчиви на унищожаване.⁸ Следователно, по-ползотворно би било съвременният управленски избор да не се свежда до управление на хаоса и непременно тласкане на социалните системи към ред, а в търсене и оползотворяване на потенциала в хаоса.

РЕДЪТ

Отграничаването на реда от хаоса е трудно, защото едното състояние се проявява на фона на другото и посредством другото. „Порядък и безпорядък възникват и съществуват едновременно...Порядък и безпорядък се оказват тясно свързани – единият включва в себе си другия. И тази констатация ние можем да оценим като главно изменение, което се констатира в нашето възприятие на универсума днес. ... Порядок и безпорядък съществуват като два аспекта на едно цяло и ни дават различно виждане за света.”⁹ Иде реч за онова състояние на света, което древните определят с понятието космос, а модерната мисъл определя като ред. Това състояние има немалък брой наименования – стабилност, порядок, подреденост, устойчивост, хармония, равновесие и пр. Обществената история е доказателство за законния човешки стремеж към промяна, движение „напред” и това е причината, провокирала човечеството към действия, а реализираната цел е търсеното равновесие. Редът, това е йерархията

⁵ Вж. Пригожин, И., *Философия нестабилности*, *Вопросы философии*, 6/1991г.,

⁶ Върбанов, И., Хайек, Фридрих – за епистемологията и методологията на социалните науки” *Диалог*, 1/2001г., с.27

⁷ Фром, Е., *Да бъдеш човек*, С/2004, с.75

⁸ Вж. Ейбрахамсън, Е. Фридман, Д., *Безупречният безпорядък. Скритата полза от хаоса.*, С/2009г.

⁹ Пригожин, И., *Философия нестабилности*, В: *Вопросы философии*, 6/1991г.,

Боряна Илиева

на обществото. Вътрешното човешко усещане свързва еднаквостта с реда, с подредеността, в известна степен и със статуквото. Пред природата, като самодостатъчна и саморегулираща се система, не стои въпросът за порядъка, но човешкият фактор с неговата стопанска дейност превърна реда в проблем и за природата, и за обществото. В социалните взаимоотношения редът е висша ценност и ако се осмисля през призмата на естествените закони, то неговото поддържане изисква много повече енергия, отколкото състоянието на хаос, при който процесите протичат по посока на минимален разход на енергия. Едва ли редът е най-благодатната база за социално развитие, макар човечеството да се стреми непрекъснато към него. Редът изолира системите, а на моменти ги и противопоставя. В равновесната система новото, различното е изтласкано към периферията, защото не се вписва в утвърдените взаимовръзки. Поддържането на устойчивостта изисква повече енергия ресурси. Стабилните системи са по-неиздръжливи, защото връзките, силни или слаби, са ясно открити и следователно – лесно атакуеми. Но въпреки това стремежът към световен порядък няма алтернатива.

Проблемът за социалния ред на съвременния етап носи определена специфика, ясно формулирана във въпросите на Тофлър: „Но ако първата функция на държавата е да осигури ред, как да определим какво количество ред е достатъчно?...Колко ред осигурява необходимата стабилност за икономиката и колко ред задушава необходимото развитие?“¹⁰ А в „Индивидуализъм и икономически порядък“ Хайек споделя: „индивидуалният порядък почива върху принудата за съблюдаване на абстрактни принципи, а не върху изпълняване на конкретни заповеди, ..все още остава открит въпроса, какъв род общи правила са ни нужни.“¹¹ Изработване на регулаторни механизми за поддържане на стабилност в системите (природна, социална, и взаимодействието между тях) в настоящето се налага и поради факта, че светът вече е многополюсен, за който повече би подходило да бъде характеризирани като многополюсен безпорядък, отколкото като многополюсен ред, а това състояние само по себе си е опасно, поради различните степени на икономическо развитие, интереси, политически системи, етно-религиозни общности, културни модели.

УПРАВЛЕНИЕТО

Управлението е израз на свободния избор на човешката мисъл, която направлява действията и влиянието върху елементите на системите и ги променя. То е целенасочено въздействие ориентирано към регулиране на процесите в системата, връзките между елементите, тяхното поведение. По същество целта на всяко управление е постигане на ред, „... всички ние носим в себе си едно непреодолимо, биологически вкоренено желание за поне минимална доза ред във всекидневния ни живот, съпровождано от стремеж към новото. Именно нуждата от ред е главното оправдание за съществуването на управлението“ споделя Алвин Тофлър.¹² Управленската активност е ориентирана от една страна към взаимоотношенията между човек и природната или социалната система, от друга - към междуличностните и междугруповите отношения. Една част от тези отношения са уредени по нормативен път и на тях

¹⁰ Тофлър, А., Трусове във властта, С/1996г., с.520-521

¹¹ Хайек, Ф., Индивидуализъм и икономически порядък, с.28

¹² Тофлър, А., Трусове във властта, С/1996г., с.520

Боряна Илиева

се залага да поддържат равновесието, но не бива да се подценява ролята и на етичните норми като социален регулатор. От значение се оказва не толкова порядъкът в една конкретна структура, а отношенията ѝ към, и с други подобни. „Това, което има значение е не дали човекът като такъв е или не е в равновесие, а кое от неговите действия стои в равновесни отношения към всяко друго”¹³ смята Хайек. Така, и двете нормативни структури имат своето място в управленския процес и са призвани да поддържат равновесието. Смисълът и ефективността на управленските действия, основани на два масива информация – натрупан опит и реализиране на цел, се измерват с измененията в управляваната система.

Общественият живот се вписва в модели, правила и норми, които очертават същността и смисъла на управленските принципи за конкретни времеви отрязъци. Съхраняване на баланса между действия, постигане на цели и удовлетворяване на интереси изисква управление, което поддържа равновесието във всяка система (политическа, икономическа, културна), т.е., реда. Ерих Фром представя управлението като твърде сложен процес, поради наложилия се начин на мислене както в научните и управленски среди, така и във всекидневието. Според него „... повечето хора, включително и мнозина учени, все още продължават да мислят посредством понятията на дадена, ограничена във времето, линеарна концепция за причинността и последиците. ...На тях им е трудно да мислят с понятията на процесите, развиващи се вътре в дадена система, при които разбирането на една част прави необходимо да се разберат и другите нейни части...Схващането за обществото като система става особено трудно поради обстоятелството, че мисленето и чувстването на наблюдаващия сами по себе си са части от системата. Следователно, наблюдаващият разглежда системата не чрез нейното функциониране, а от гледна точка на собствените си желания и на онази роля, която той сам играе в нея.”¹⁴ Човекът е този, който чрез управлението осигурява подредеността в системата, но пак той е този, който по ред причини е в състояние да предизвика хаос.

„В продължение на триста години западната наука изобразяваше света като някакъв гигантски часовников механизъм или като някаква машина, в която познати причини водят до предвидими последици. Това е един детерминиран, напълно подреден свят, който, веднъж пуснат в ход, предопределя всички следващи действия.”¹⁵ Събитията в един такъв свят са предвидими, процесите прогнозируеми, а управлението се осъществява чрез ясни правила и норми. В днешния свят взаимоотношенията са сложни, динамични. Демократизирането на обществото се съпровожда с увеличаване на институциите, сегментиране на публичния живот, зависимостта между социалните структури става все по-явна, което естествено затруднява управленските действия. Няма институция, която притежава силата и правото пряко да управлява обществото, а по-скоро влияе, насочва, ориентира социалните процеси. Значими и определящи са традициите (част от културната памет на нации, етноси); религията; общочовешките ценности. Но това е близо до възникване на един спонтанен ред, отколкото до регламентиран, неформален порядък.

¹³ Хайек, Ф., Икономика и знание, част II, с.3

¹⁴ Фром, Е., Да бъдеш човек, С/2004г., с.69

¹⁵ Тофлър, А., Трусове във властта, С/1996г., с.519

СЪВРЕМЕНОТО ОБЩЕСТВО И НЕГОВАТА ЦЕННОСТНА СИСТЕМА

През XIX и XX век социалните идеи намериха своята обективация в модел на поведение и управление, който беше ориентиран към преследване на максимума – в печалбите, в производството, в усвояване на ресурси, в завладяване на пазари и пр. Нарядко и за кратко избухващите кризи проявили се през втората половина на XX век са вече минало, а днешният облик на света е повече хаотичен, отколкото подреден. Все по-сериозно се потвърждава тезата на Фром: „Историческият въпрос, пред който сме изправени, е дали западното общество все още притежава жизнеспособността да предприема систематични промени, за да избегне своето разпадане, или сме изгубили контрол и заради това сме се устремили към катастрофата.”¹⁶ След редица събития и констатации, след напластяване на много фактори е очевидна потребността от преосмисляне на обществената цел и на първо място – хармонизиране на връзките и взаимодействията на всички нива, без да се смята, че новият ред е решение на сегашното състояние. Една нова икономическа парадигма, основана върху идеята за полезността на хаоса, една различна от досегашната ценностна система (характерна за индустриалното поколение, но не кореспондираща си с начина на мислене на дигиталното поколение и потребностите на глобалния свят), са база за нова управленска политика.

Редуването на модели на устойчивост и рецесии се отличават с все по-различни параметри на човешкото поведение, а в периодите на несигурност няма критерий за успех, няма ясна ценностна система, а и не е ясна реакцията на разстроена система към субекта. Обществото преминава периодично от състояние на спад в подем, от рецесия към възраждане, от критично в нормално състояние, но протичащите в последното десетилетие финансово-икономически процеси са демонстрация на състояние на турболентност.¹⁷ Според Котлър турболентността поражда хаос в природата под формата на урагани, цунами и пр., а в икономиката проявлението са в спад, рецесия, кризи на пазара, в реалната икономика, заетостта, финансовия сектор. Впрочем идеята за хаоса се споделя (макар и валидна по-скоро за политическата сфера) и от Х. Кисинджър¹⁸, за когото алтернатива за новия световен порядък е хаосът. Той говори за рухналия световен финансов ред, като криза породена от намаляващите ресурси и необходимостта от съпричастност, споделеност на интересите, съгласуваност на действията. Настоящата криза, колкото и да се квалифицира като финансова, икономическа, по същество е криза на ценностите. Ако зачитането на интереси, равнопоставеност, доверие, справедливост (колкото и имагинерна да е тази ценност), сигурност, съзнание за обща отговорност са водещи норми в общуването на различни нива, то по същество ще се утвърди нов тип управление водещо към нова архитектура във взаимоотношенията. Съгласуването на регионални с национални политики, основани върху глобални принципи и водени от тях, е изходна позиция за формиране на нови управленски правила, в които се отчитат някои важни моменти. На първо място динамизмът в социалната система, във всички нейни подсистеми и връзките и с околната среда. Вторият значим момент произтича от динамиката и е свързан с дефицита на време, в условия на взаимно преплитане на много фактори, при множество от

¹⁶ Фром, Е., Да бъдеш човек, С/2004г., с.75

¹⁷ Вж. Котлър, Ф., Каслионе, Д., Хаотика, С/2009г., с. 11

¹⁸ Кисинджър, Х., в-к Интернешънъл хералд трибюн, 17.01.2009г., Кризата е възможност за нов световен ред

Боряна Илиева

вариации за изработване на стратегии и приемане на решения. Третият момент се отнася до отчитане на състоянието на системите и връзките в тях не само в дадения момент, а като се вземат под внимание бъдещите условия за развитието им. В противен случай управлението не само ще бъде неоптимално, но системата може да стане неуправляема. А „дали една система ще може да възстанови своето равновесие, или ще се разпадне, зависи от способността ѝ да внесе съответни изменения в себе си.“¹⁹ Естествено възниква въпросът: в процес на разпад ли е съвременната високотехнологична социална система, чиято финансово-икономическа и политическа практика се реализира на високи обороти, при неадекватна ценностна система? Защото точно изчерпването на ценностния потенциал е сринал Римската империя, ускорил е разпада на средновековните общества. Днес градивните сили, на които обществото разчита за постигане на ред, се сблъскват с остри проблеми, които пораждат хаоса. Реанимирането на модерния свят би било постижимо по пътя на решаване на противоречията в условия на хаос, за което е необходимо ново мислене провокирано от различна от досегашната ценностно-нормативна рамка. „Драстичната пропаст между традиционните религиозни и хуманистични ценности, все още всеобщо приемани от западния свят, и технологичните ценности и норми, които са тяхна пълна противоположност“²⁰ е силен фактор подтикращ света към безпорядък. „Според традиционните ценности човек трябва да върши нещо, защото то е добро, вярно или прекрасно...или казано по друг начин, защото то служи за разгъването на силите и растежа на човека. Според новите технологични ценности човек трябва да прави нещо, защото то е технически възможно“.²¹ Показателен пример за социален порядък постигнат на базата на ясни и трайни ценности е Римската империя – принадлежност към общността, вечността на империята е по-важна от личния живот, уважава в обществото е даряващият, а не този който трупа богатство, престижа са не парите, а военните успехи, цени се не личният разкош, а общественото великолепие, то е основание за гордост. Конкретният пример намира своето обяснение в холизма – стара методологическа традиция позната в различни версии. Този стил на мислене предполага, че „всички социални институции или поведенчески модели могат да бъдат обяснени или имат своя смисъл като функция на някакво цяло“²², което обяснява тяхното битие. По думите на В. Проданов холизмът е такъв стил на мислене, който реално в днешно време влиза в противоречие с либералните идеи. Холизмът (в различните му версии – онтологически, етически, политически - десен, ляв, центристски) предполага реда в социалната система, при ясни ценности и правила. Тези позиции са изразени в религиозните общности, в икономическите кръгове, в семейството, дори в държавата – например тоталитарните общества. Вариантите на социализма пък се придържат към левия политически холизъм. Но и в двата подхода социалната общност е стегната в правила и норми, с чиято сила се управлява и хаосът е трудно допустим. „Нормите и правилата, които осигуряват социалната интеграция, съвсем не са просто средства на индивидите, а могат да се възприемат и се възприемат от тях непрекъснато, в различна степен и като цел и

¹⁹ Фром, Е., Да бъдеш човек, С/2004г., с.68

²⁰ Пак там, с. 74

²¹ Пак там, с.74

²² Проданов, В., Континуумът индивидуализъм – холизъм, Философски алтернативи, 5-6/2003г., с.16

Боряна Илиева

самоцел, като съчетанието между цели и средства също е културно и исторически променливо”²³, споделя В.Проданов.

ЗА НЯКОИ УПРАВЛЕНСКИ ПРАКТИКИ ПРЕЗ ОПТИКАТА НА РАЗГЛЕДАНИТЕ КАТЕГОРИИ

От 2007 година светът навлезе първо във финансова криза, която постепенно обхвана и икономиката. Друг е въпросът, че когато се анализира кризата се negliжира духовния упадък, ключова причина за състоянието на човечеството днес. Твърде много, натрупали се във времето са факторите, които ускоряват дестабилизационните процеси. От друга страна, индикациите за нарушаване на равновесието не привличат вниманието на управляващите на различни нива и от различни сфери, а водещата управленска идея е: извличане на максисимума от вложеното. Но едно е идеята като мотив за действие, съвсем друго – резултатът от действието. „Еволюцията на идеите има своя собствена логика и зависи в много голяма степен от процеси, които хората не са в състояние да предвидят.”²⁴ Обяснима е тезата на Хайек за спонтанното възникване, функциониране и развитие на човека, цивилизацията и институциите, за невъзможността да се предвиди бъдещето.²⁵

Нарастващата консумация в настоящето, слабият интерес да се инвестира в по-далечно бъдеще съчетани с безспорен икономически индивидуализъм, който „предполага, че всички икономически явления могат да бъдат обяснени чрез взаимодействието на стремящите се към печалба и действащи рационално отделни индивиди”²⁶, поставят обществото в условия на хаос. И още: „...Всяка сложна социална ситуация или събитие е резултат от особена конфигурация на индивиди ... и това, което влияе върху поведението им, са други индивиди, а не някакви общности, цялостности, системи”.²⁷ Изборът на цел, преследване на интереси, мотивация у днешния човек в голяма степен са индивидуални, но индивидуалното благополучие не е гаранция за обществен просперитет, както и обратното. За безпорядъка в света могат да се посочат обстоятелства, които не само са породили, но някои от тях продължават да задълбочават дестабилизационните процеси. Без да са подредени по значимост, като сериозни причини могат да се посочат: изчерпване на възможностите на международните институции – неспособността им да разрешат регионални, етно-религиозни конфликти, прекомерно разширяване и пр.; демографските – нарастващият брой на населението, което е свързано с потребление, изхранване, работни места и пр.; дълбоки противоречия и оттам несигурност в енергийната геополитика; водно-климатичните промени в света; на единия полюс- страни със значителен икономически, финансов потенциал, човешки ресурси, а срещу тях - държави с ограничени възможности, т.е. бедни; очевидното навлизане в един многополюсен свят, което безспорно е позитивно ако е вариант на либерален

²³ Проданов, В., Континуумът индивидуализъм – холизъм, Философски алтернативи, 5-6/2003, с.17

²⁴ Върбанов, И., Фридрих Хайек за епистемологията и методологията на социалните науки, сп. Диалог,1/2002г.,с.28

²⁵ Пак там, с. 24-27

²⁶ Проданов, В., Дилемата методологически индивидуализъм – методологически холизъм, Философски алтернативи,, 3-4/2003г., с.38

²⁷ Пак там, с. 42

Боряна Илиева

ред. А полюсите са много: велики сили, терористични структури, неправителствени организации, граждански сдружения, религиозни общности, мултинационални корпорации. В обществото, в резултат на определени съзнателни действия подчинени на цели и интереси на кръг общности, се стига до резултати, които не винаги съвпадат с тези на други групи, което също е предпоставка за неподреденост в системата. Налага се въпросът: около какво може да се обедини този многолик свят и да положи съществуването си в хармония, което би могло да е водеща ценност? Ако е справедливостта, се докосваме до методологическия холизъм на Платон, за когото е естествено всеки в обществото да знае своето място, ако е доброто – възражда се християнска ценност. В този аспект моделите на поведение – личностни и институционални, са възможни в светлината на общото. „В икономиката не действат хора с някакви вечни инструментални черти на поведението, а зависими от социалната среда и нейния нормативно-институционален контекст субекти, и тази среда предопределя общата посока на целите, които си поставят и средствата, които използват. Затова и наблюдаваме едно огромно културно и историческо многообразие от различни човешки цели и мотиви.”²⁸

Съвременният начин на живот е подчертано деструктивен, защото социалната практика е така организирана, че предразполага повече към потребление и в по-малка степен подтиква към инвестиране, с което се скъсява и времето за проявление на кризите. В такава обстановка постигане на ред е възможен или чрез споделени политики и управление, или чрез световен регулатор, но при положение, че кризата тръгна именно от водещата в света сила, то остава единствено първият вариант. Но в случая се очертава своеобразна форма на противопоставяне между личност и общество, за което В. Проданов пише: „*homo sociologicos* или *homo politicus*, представляващи социализирани версии на разбирането за човека, срещу *homo economicus*, представляващ индивидуалистичен образ на човека като същество, чиято дейност е подчинена на максимизацията на личното благополучие”.²⁹ Методологическият холизъм може да има значение за социалното познание на някои противоречия, но при днешното ниво на развитие едва ли може да се реализира в чист вид в социалната практика. Има период, през който Великобритания е задавала правилата на икономическия ред, по сетне това правят САЩ и в известна степен ЕС. И ако до скоро световният ред се отъждествява с американските принципи и идеи за управление, то има субекти в икономическия и финансов свят, които не приемат този сценарий. В обществената мисъл архетипът на Спасителя – лидер е имал своето място, но е и факт, че съвременното общество не разчита лидерството като господство. Ред основан на лидерство, на икономическа, финансова, военна мощ става все по неприемлива формула за глобализация се свят и все по-изявена е потребността от нови управленски правила. Още повече, че светът по думите на Котлър все повече ще се намира в състояние на турбулентност, нестабилност съпроводена с нарастващ управленски риск, и все по-за кратко в състояние на стабилност и ред, за които са присъщи рутината в управлението. Идеята, че преориентирането на мениджмънта от традиционните способности на управление към подходи подчинени на управление в условия на хаос е печеливша. Невероятната динамика компресира времето за регистриране,

²⁸ Проданов, В., Континуумът индивидуализъм – холизъм, Философски алтернативи 5-6/2003г., с.17

²⁹ Проданов, В., Дилемата методологически индивидуализъм – методологически холизъм, Философски алтернативи, 3-4/2003г., с. 38

Боряна Илиева

осмисляне и отговор на въпроса: „Какво се случва?“. Ниската мобилност, забавените темпове на приспособяване, пренастройване на хора, техника, технологии, преориентиране на средства, пазари и пр. правят ситуацията взривоопасна, дори за организации, които са стабилно ситуирани в икономическото пространство. А в съвременната динамична среда управленският стремеж към траен и стабилен ред е несериозна позиция.

През 90-те години на ХХ век се налага идеята за Новия световен ред основан върху корпоративната икономика. В съвременната си форма тя се отличава с ожесточена конкурентна битка (за ресурси, капитали, пазари, за печалби); ясно оформена и стабилна йерархия на властовите и стопански структури (най-малкото разместване на пластове предизвиква криза); от една страна е факт свръхпроизводството, от друга – капацитетът на пазарите за усвояване на създадения продукт; колективното създаване на богатството и индивидуалното му присвояване от елита.³⁰ Това не просто поражда аномалии, а катализира и задълбочава противоречията, което ясно проличава при съпоставка на двата диаметрално противоположни свята – свят на ресурсите и свят на технологиите. Така през ХІХ и началото на ХХ век страни с природни ресурси са богати, а страни без естествени ресурси – бедни. През ХХІ век икономическият ред се задава от новите технологии. Настъпва властта на изкуствения интелект и се смята, че природните ресурси ще имат все по-незначително влияние. Следователно преходът е белязан от нарушаване на порядъка. А в политически и икономически план, управленските процеси в двата свята протичат по различни схеми.

Свят на ресурсите

Свят на технологиите

олигархия	демокрация
тирания и авторитарност	свобода
йерархия в управлението	зачитане на интереси
няма дебат, има намеци и подтекст	отстъпка, съгласуваност
общува се със знаци и символи	по пътя на убеждението и координацията

Безспорно двата свята са в различни плоскости, което реално затруднява взаимодействието между тях, а е и потенциална опасност за взривяване на социално-политическата система. Тук се крие и една от причините за наблюдаваните напоследък мощни трансформационни действия, в които се съдържат и възможности за една бъдеща стабилизация. Ако те не се реализират успешно, то задълбочаването на хаоса е неизбежен. При днешната динамика „светът ще изпада по-често и за по-дълго време в по-дълбоки рецесии, а ще се възстановява много бавно.“³¹ Разломната линия между двата свята акумулира напрежение и ако то не се освобождава с адекватни управленски средства и действия, под въпрос е постигнато на крехко равновесие или задълбочаване на

³⁰ Вж. Проданов, В., Глобалните промени и съдбата на България, С/1999г., с.42

³¹ Търоу, Л., Бъдещето на капитализма, С/2000г., с.331

Боряна Илиева

хаоса. В подобна ситуация провокацията идва от сътрудничеството между страни различни по икономическо равнище, ресурсна обезпеченост, регионално влияние, глобално присъствие (например Русия, Китай, Индия, Арабския свят). Контролът над икономическите събития, политическите и етнически процеси изисква управление чрез премерена, регулаторна политика, която да уравнивява взаимодействието.

При една повърхностна и непретенциозна съпоставка по критерии – риск и възможност между традиционни методи на управление и управление в условия на хаос се открояват ясни различия.

Традиционно управление

Управление в хаос

ниска степен на риск

висока степен на риск

традиционни и малко на брой управленски решения

иновативни управленски решения

ясна и трайна стратегия

отворена, гъвкава стратегия

ниска честота на подмяна на стратегиите

висока честота на подмяна на стратегиите

ограничени възможности

широк набор от възможности

Изводът: за съвременния свят рискът, несигурността, но и големите възможности са трайна характеристика. Безпорядъкът е със сериозен потенциал и опитите за утвърждаване на траен ред са безоснователни. Управлението в условия на хаос предполага нови критерии при анализите за оценка на риска и отчитане капацитета на всяка възможност в условия на компресия на събитията, с цел повишаване на стабилността. Управленската мисъл в досегашната рамка е неадекватна на средата, което се доказва от настъпилата финансово-икономическа криза. Въпреки индикациите, непредвидимостта на събитията и последствията от тях (а вероятно поради интереси) тласкат света в безпорядък. Динамиката прави обществените процеси и събития в известна степен непредвидими, с ескалираща сложност, което предполага търсене на управленски механизми в условия на продължаваща несигурност и нестабилност, поради скоростното настъпване и изчерпване на събитията. Традиционното става ненормално, а непремливото преди се превръща в естествено състояние сега. Промените са по всяко време, във всякаква форма. Те изискват завишена чувствителност към риска, но и оползотворяване на всяка възможност. В такава обстановка ефективността на управлението зависи от управленеца и неговите качества – наблюдателност и аналитичност, агресивност, иновативност, но преди всичко – нетрадиционен код, с който да се „четат“ промените в икономическото пространство. За проникателните, с различен поглед върху света, управленци хаосът е предизвикателство в търсене на нестандартни и печеливши решения.

В условия на хаос с оглед бъдещето на организацията се реализират най-общо управленски политики ориентирани към: оцеляване, успех, преуспяване. Политиката на оцеляване изключва несигурните и рискови действия, пропуска

Боряна Илиева

възможности, стеснява производство, пазари, управлението е в традиционния алгоритъм, а основната цел се свежда до присъствие в икономическата сфера. Управление, преследващо успеха отчита нестабилността, не пропуска да оползотвори очертали се възможности, поема умерен риск, приема в допустими граници провокации, поведението не се определя от правилата за оцеляване, но не са изключени и нерешителни и предпазливи действия. Политика на преуспяване в условия на хаос може да изглежда и като авантюристична, но това е политика на далновидните личности, с нова мисловна нагласа и възможностите за успех, които хаосът им предоставя. Този потенциал е по-привлекателен, отколкото сигурността и традиционализма. За тях и най-малката индикация за успех е достатъчна за разработване на сценарии и адекватни стратегии.

Ако чрез различни механизми и инструменти на управление процесите в икономическата, социална, финансова, политическа сфера подлежат на ускоряване, предотвратяване, преориентиране и пр., то в съвършено различна плоскост се реализира взаимодействието на човека с природата, защото е ясно, че настъпващите в естествената среда промени са необратими и с предпологаеми, но и непредсказуеми за природния и социален свят измерения. Човечеството осъзнава, че е изправено пред дилемата: какво управлява – околната среда или собствените си действия спрямо същата тази среда. Защото, ако се акцентира върху първия вариант, то естествено се появява въпросът: нуждае ли се от управление една саморегулираща се и самодостатъчна система? Или десетилетия наред управлението на природната среда се разбира в контекста на утвърдената икономическа парадигма – максимални печалби, максимално потребление, консумативно отношение и всичко белязано с гръмката фраза „движение напред, прогрес”. Подобна позиция е опасна, защото интелектуалната сила, мощта на духа е под опеката на една отиваща си ценностна система основана върху конкуренцията, невидимата ръка на пазара, фетишизираща парите. Съзнателно или не, човек с действията си се стреми да преобразува природата така, че тя да „живее” в съответствие с неговия ритъм, да я положи в сътворения от него „порядък”, а не осъзнава, че всъщност върви срещу себе си и пренася обществения хаос върху природната среда. Индустриалното поколение вече осъзнава разрушението нанесено върху връзката природа – човек, но няма ясни индикации (въпреки нарастващата мощ на различни екодвижения, инициативи на младите в глобален мащаб), че новото поколение ще успее да формира различно отношение към природата и ще цени правото на живот на всичко съществуващо. Дали идващото поколение ще направи нов прочит на стари ценности и развие адекватни на тях модели на личностно и управленско поведение, или ще развие нова ценностна система е въпрос на бъдещето. Но реално, от тази позиция, светът е в състояние на противопоставяне на ценностни системи – на отмираща, свързана с индустриалния свят и на необходима, постепенно утвърждаваща се, свързана с високите технологии. Днес човечеството се е вторачило в себе си и е неспособно на трансцендиране, сякаш е загубило способността си да излезе от себе си и да се погледне отвън. В тази посока развива своята позиция Джерами Рифкин в книгата си „Ентропията – един нов световен поглед”, в която обосновава тезата, че съвременният свят произвежда и консумира много повече материални ценности, което предполага изразходване на мащабни обеми първичен ресурс, разход на големи количества енергия, което безспорно вкарва света в дефицит, а оттук крачката към хаоса и в природата, и в обществото е малка. Не случайно Римският клуб пледира за нова етика в експлоатацията на природните ресурси. В

Боряна Илиева

отношението човек – природа „поведението на индивида може и трябва да бъде подчинено на колективното благо.... Етическият холизъм ще открие склонност у самите индивиди да следват обществено полезни цели, да бъдат алтруисти, да подчиняват себе си на общи интереси и колективно благо....и дори ако не желаят трябва да бъдат заставени да направят това.”³² казва В. Проданов. Човекът е част от тази природа, в която и чрез която съществува и нормално би било да формира ценности и социално поведение, които не нарушават естествените природни процеси и състояния.

Човекът преследва и постига цели в името на „социалното съвършенство и прогреса”. Друг е въпросът, че всяка епоха задава параметрите за съвършенство като ги конкретизира в ценности, норми. Животът в природата е устроен на принципа на алтруизма, а в обществото принципите, които мотивират хората се променят. Егоизмът (като едно възможно проявление на индивидуализма) тотално противопоставя не само хората, но и човека на природата и прави живота невъзможен. Без яснота как и доколко противостоим с действията си на природните закономерности, без осъзнаване и приемане на изначалната хармония в света, човечеството ще гледа себе си, но не и пред себе си и срещу себе си. Колкото и да се променя човешката природа, все още не е дорасла дотам, че да се изправи срещу себичността си. Живот с ценностите, с приоритетите, с този порядък се разминава с квалификацията „добро живеене”. От столетие е твърде дълбок разломът между човешката инерция като отношение към природните ресурси и необходимата нова управленска политика, която чрез подходящи механизми и институции да прокарава и защитава общи интереси по проблемите на природната среда. Акцентът върху задълженията на човека към природата, а не върху правата му над природата предполага преобразуване на общественото съзнание и възприемане на природата не като ресурс и система с икономическа стойност, а като среда, от която изобщо зависи съществуването. Щадящото отношение към природата не се формира от икономически показатели, а от една нова култура на въздействие на обществото върху природата. Вероятно е дошло времето политическият методологически холизъм на Аристотел, икономическият на – Маркс да се заменят с културалисткия по идеите на Хънтингтън.

Настоящата бездуховност и консуматорство тласкат света към хаос. Дезорганизираност в една система може да настъпи по много причини, но по силата на единството на света промените ще рефлектират във времето и пространството с различна сила, в различни посоки, с някои от които човек не е в състояние да се справи, а за други изобщо не подозира. С дейността си човечеството в голяма степен е усложнило отношенията между системите, на моменти до необратимост, което прави хармонизацията изключително сложна. Да се мисли, че светът ще съществува в перманентен порядък е заблуда, но реалистичният анализ на настоящето извежда необходимостта от концентриране на човешките усилия към нова и различна от досегашната управленска политика, базирана на преподредени ценности, която ще ориентира социалните действия към намаляване на обхвата и дълбочината на безпорядъка. В зависимост от способността на субекта да разчете сигналите за настъпващите новости и да формулира адекватни стратегии и управленски решения, безпорядъкът подлежи на коригиране и преориентиране. При тези обстоятелства

³² Проданов, В., Дилемата методологически индивидуализъм – методологически холизъм, Философски алтернативи, 3-4/2003г., с.49

Боряна Илиева

ангажимент на управленците на всички нива е корекции в управлението преди появата на деструкциите.

Ако за приближаващия ресурсен недостиг човечеството е неподготвено, то хаосът е неизбежен, но вече ще протича в други граници и измерения, които нямат общо с пазари, печалба, финанси и производство. От управление не се нуждае природата, а човечеството – от духовна реформация, и от нови ценности. Иновационно-холистичното мислене може и да изглежда наивно, но то ще помогне за оттласкване от съвременния модел на мислене.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

1. Бжежински, Зб., Извън контрол. Глобален безпорядък в навечерието на ХХІ век, С/1994г.
2. Върбанов, И., Фридрих Хайек – за епистемологията и методологията на социалните науки, сп. Диалог, 1/2002г.
3. Ейбрахамсъм, Е., Фридман, Д., Безупречният безпорядък. Скритата полза от хаоса, С/2009г.
4. Кисинджър, Х., Нов световен ред или хаос, Индепендънт, 28.01.2009г.
5. Котлър, Ф., Каслионе, Д., Хаотика, С/2009г.
6. Панчев, С., Теория на хаоса, С/2002г.
7. Пригожин, И., Философия нестабилности, Вопросы философии, 6/1991г.
8. Проданов, В., Глобалните промени и съдбата на България, С/1999г.
9. Проданов, В., Континуумът индивидуализъм – холизъм, Философски алтернативи, 5-6/2003г.
10. Проданов, В., Дилемата методологически индивидуализъм – методологически холизъм, Философски алтернативи 3-4/2003г.
11. Тофлър, А., Трусове във властта, С/1996г.
12. Търоу, Л., Бъдещето на капитализма, С/2000г.
13. Филипов, Д., Натурикономика, Варна/2007г.
14. Фром, Е., Да бъдеш човек, С/2004г.
15. Фукояма, Ф., Строежът на държавата, световният ред през ХХІ век
16. Хайек, Ф., Индивидуализъм и икономически порядък
17. Хайек, Ф., Икономика и знание,
18. Хънтингтън, С., Сблъсъкът на цивилизациите и преобразуването на световния ред, С/1999г.